

УВОД

СИРОЧЕ СОЦИОЛОГИЈЕ, КНЕЗ НЕУРОЕСТЕТИКЕ: СТРИП И ИДЕНТИТЕТ

У илузији да је прометејска, глобална цивилизација човека данас је довољно технолошки моћна да генетски дизајнира људске химере. Или да рутински и без предаха надзире становништво аутоматизованим системима, трајно чувајући податке у сврху контроле друштвених токова, при чему вештачка интелигенција може већ сада сама да врши *микроменаџмент* над сваким појединцем.

Међутим, иста та цивилизација се показала као недовољно власна да спозна и артикулише неке од основних проблема антрополошке природе, што је можда социолошки и филозофски разлог да се помало забринемо, у stoleћу које може бити и последње за човечанство.

Ово слепило – ароганција и хибрис технолошког и рационалистичког ума – важи и за очигледне, сваком уму доступне феномене.

Таква је појава уметност приповедања у сликама – стрип. Неретко је интелектуално занемарен, филозофски несхваћен и социјално „недодирљив”. Слепа мрља за стрип постоји упркос чињеници да су приче у сликама најстарија документована европска уметност, још од пећинских слика горњег палеолита, из медитеранског културног низа који је касније у (е)неолиту породило и цивилизацију Европе, симболички почев од њеног Винчанског ареала. Или узмимо ближе примере: интуитивно знамо да је стрип од превасходне важности за друштво и економију Сједињених Држава или Јапана, али се не уносимо у питање – колика је та превасходност?

Срећом, информациона технологија, осим експлозије података, довела је и до обиља погледâ искоса и лакших увида у

напоредна поља, што нам омогућава да о старим стварима културе Човека причамо нове приче. У случају визуелног приповедања то се посебно односи на питање неуроестетике и сродних поља, затим споја културне антропологије и ентоптике,¹ семиотике,² комуникологије, психологије, терапеутике, и педагогије. Приче у сликама сада добијају признање достојно свог истакнутог места у данашњој цивилизацији, која је у свом главном *интерфејсу* скоро увек потпуно визуелна.³

Наиме, екрански медији и њихов садржаји јесу засновани на опонашању свести као „изворног екрана”, односно, на урођеним визуелно–аудитивним сензацијама – биолошким датостима са коренима у еволутивној историји човека. Ентоптички феномени, условљени морфологијом ока, тиме бивају одсликани и на типологији и у стилу наших апстрактних и фигуративних знакова још од горњег палеолита, што је утицало на касније системе писама и симбола укључујући и тзв. *винчанско писмо*,⁴ али и на визуелно приповедање. Ово такође значи и да су *екрани* постојали далеко пре појаве електронских технологија, не само изазвани трансовима већ и као статички екрани – застори (белешке на папиру, дрвету или неком другом медијуму) који су сви тек одблесак свести. Изванредан пример фиксираних екрана је управо уметност стрипа, приче у сликама, управо онако како у уму опажамо архетипове, праобрасце који су код Јунга изворно и били дефинисани као „покретне слике” произашле из *имага*. Због

1 Lewis–Williams, D. (2002) *The Mind in the Cave: Consciousness and the origins of art*, London: Thames & Hudson Ltd; Lewis–Williams, D., Dowson, T. A., Bahn, P. G. and Bandi, H. G. R. (1988) *The Signs of All Times – Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic*, *Current Anthropology*, Volume 29, issue 2, Chicago: University of Chicago Press, pp. 201–245.

2 За стрип посебно битно: Cohn, N. (2014) *The Visual Language of Comics: Introduction to the Structure and Cognition of Sequential Images*, London: Bloomsbury Academic.

3 Jeknić, O. (2014) *Teorija interfejsa*, Београд: Факултет за медије и комуникацију.

4 Као и остали главни елементи ове етнички хомогене енеолитске културе, и „Винчанско писмо” је случај организованог и стандардизованог система знакова на целој њеној територији. У питању је протоалфабетни систем који морфолошки повезује старију групу ентоптички створених знакова горњег палеолита и мезолита (и у култури Лепенског вира), са каснијим системима знакова на које је Винча утицала, укључујући и сва фонетска писма класичне Старе Европе и Средоземља, до данас. Појава је можда утицала и на Месопотамију: Таблице из Тартарије. Видети: Winn, S. (1981) *Pre–Writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 B. C.*, Calgary: Western Publishers. Такође: Merlini, M. (2009) *Neo–Eneolithic Literacy in Southeastern Europe: an Inquiry into the Danube*, Biblioteca Brukenthal XXXIII, Alba Iulia: Ministry of Culture of Romania; Brukenthal National Museum; Editura Altip.

благотворног дејства ентопичких и изведених феномена на психу и тело човека (а слутимо: и других животиња) овде долазимо и до самих биолошких корена и еволутивног смисла уметности – на начин који је модерној технологији и на-уци мерљив и напослетку експериментално проверљив.

На овој тачки стрипологија и студије стрипа преузимају општедруштвену улогу.

„Култура” је била на почетку

Стрипологија у српској култури има модерне корене у периоду Краљевине Југославије, али је легитимизирана као прихваћено научно поље у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији пре пола столећа, симболички одредимо у 1969, унутар тада панјугословенског контекста, заједничке културне целине.

Тада је неубичајено велики допринос новом пољу дала тек основана *Култура – часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, у издању Завода за проучавање културног развоја из Београда. Часопис је већ у другој години излажења објавио у преводу на српски једну од првих великих југословенских студија о стрипу у државним стручним гласилима, ону словеначког теоретичара Франца Зупана.⁵ Овај детаљни увод омогућио је лаичкој публици и сумњичавим арбитрама моралне подобности широм Југославије (публике која огромном већином није знала словеначки језик и није пратила словеначку периодику) да се на једном месту упознају са основама историје, естетике, социологије и културне особености стрипа, са гледишта југословенске културе.

Ускоро се десио и кључни догађај за теорију стрипа у Источној и Југоисточној Европи: београдски полихистор Жика Богдановић утемељио је у јулу 1974. године *Пегаз – ревију за историју и теорију стрипа и визуелних медија који се изражавају графичким путем* – један од првих светских научно-стручних часописа за стрип у историји. Осим елитних културних радника из српске и југословенске културе, високо је одјекнуло и свако од три имена која су од почетка сарађивала с *Пегазом*: Берн Хогарт из Сједињених Америчких Држава, Пјетро Заното из Италије и Јуриј Павлович Лобачев –

5 Zupan, F. (1970) Masovna kultura – Strip (I) *Kultura* br. 9, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 8–45. Zupan, F. (1970) Masovna kultura – Strip (II), *Kultura* br. 10, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 23–56. Превод са словеначког из: Zupan, F. (1968) Masovna kultura – strip, *Problemi*, vol. 7, br. 73-74, Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, str. 63–92.

наш Ђорђе Лобачев, тада из СССР. Иако је као издавач био потписан Културни центар Београда, ово је у ствари био и редак, ако не и јединствен приватни (у смислу: недржавни и нејавни) научно-стручни часопис у земљама и тзв. *реалног* и сваког другог социјализма.

А онда је један од чланова *Пегазове* редакције, тек аклиматизовани Београђанин, до тада далматински Загрпчанин, Ранко Мунитић одлучио да кроз засебан број *Културе* пружи сопствени допринос југословенској стрипској мисли. Он је исправно осетио да се не сме пропустити час великог инаугурисања стрипологије у културну матицу у СФР Југославији, земљи разапетој између крајњих граница идеолошке ригидности, а у неким видовима некритичке и незреле толеранције. Уједно је то био трен ширег устоличавања стрипологије у целој Источној и Југоисточној Европи. Мунитићу је био нужан стриполошки преглед намењен тадашњој интелектуалној елити Југославије, али кроз државни научни часопис попут *Културе*, преглед који би истовремено сведочио о интелектуалној надмоћи и у свету још младог научног поља, али који би угасио сваку даљу полемику о смислу културне и естетске релевантности стрипа. Наиме, та полемика је била оштра и нимало површна, јер је имала корене у болшевичкој идеологији, у ждановистичкој политици из СССР 1930-их, која је популарну културу перципирала као реакционарну (укључујући посебно и наглашено: руску и српску поп-културу). Како архивски документи изнова показују, став о реакционарности поп-културе је – упркос пажљиво негованог демократичног имица СФРЈ – следила и једна од две главне линије у југословенском идеолошком апарату, непогрешиво и у свакој епохи, што је било на снази све до уставно програмираног распада СФРЈ крајем 1980-их.

Мунитић је у данас чувеном 28. броју *Културе* 1975. године дао теоријско мишљење кроз сопствену обимну студију,⁶ а касније запажену књигу.⁷ Естетику стрипа је у темату *Културе* представио Пјер Купери,⁸ основна истраживања Вера Хорват–Пинтарић,⁹ тада утицајни структурализам Зорица

6 Munitić, R. (1975) Strip – deveta umjetnost?, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 13–98.

7 Мунитић, Р. (2006) *Девета уметност, стрип*, Београд: ТК Mont Image и Факултет примењених уметности. Такође: Munitić, R. (2010) *Strip, deveta umjetnost*, Zagreb: Udruga za popularizaciju hrvatskog stripa Art 9.

8 Kuperi, P. (1975) Publika, estetika, značenje, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 100–127.

9 Horvat–Pintarić, V. (1975) Autorski strip Zagrebačke škole *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 129–171.

Јевремовић–Мунитић¹⁰ и Пјер Френк–Деријел,¹¹ социологију стрипа Бранко Белан,¹² Богдан Тирнанић,¹³ Рајнхолд Рајтбергер и Волфганг Фукс,¹⁴ а на крају је директно дат, без потребе за идеолошким тумачењима, и „Кодекс Америчког удружења издавача стрипова”,¹⁵ контроверзни документ који је 1954. донео надзор у индустрију стрипских свезака за дечу и малолетнике.

Часопис *Култура* је, дакле, уз *Пегаз*, непосредно учествовао у систематском заснивању стрипологије као новог истраживачког поља у Источној Европи.

Наставља се: Култура бр. 165

До данас је остао неокрњен утицај иновативности, теоријске амбиције и интелектуалне свежине тематског броја *Културе* „Стрип – девета уметност” из 1975. године. Зато је био леп изазов да се процене плодови ондашњег семена, када је часопис одлучио да своје драгоцене странице поново посвети великом међународном темату, сада под насловом „Стрип и идентитет” за 165. број *Културе* 2019. године.

Када се размотри списак аутора *Културе* бр. 165 – са три континента, из осам земаља, на седам језика – можемо констатовати окупљање релевантних стручњака: неки од кључних умова светске стрипске мисли написали су изворни рад управо за ову прилику, чинећи Београд овог месеца престоницом светске стрипологије. Жеља нам је била промовисати нову генерацију стручњака, најавити будућа истраживања и сва лица културних политика које ће доћи, али и показати да је равнотежа глобалног и локалног од особите важности унутар стрипске културе и мисли.

Циљ темата је био илустровати стање истраживања, изведених из платформи дивова од пре пола столећа, демонстрирајући најновија достигнућа на 20–ак специјалистичких поља,

10 Jevremović–Munitić, Z. (1975) Totalni strip, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 173–193.

11 Frenk–Derijel, P. (1975) Strip i politika, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 194–197.

12 Belan, B. (1975) Što, kako i kome govori strip, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 201–224.

13 Tirnanić, B. (1975) Kolebljivo srce Julije Džons, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 225–243.

14 Rajtberger, R. i Fuks, V. (1975) Društvo – onakvo kakvo je ocrtno u stripu, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 244–260.

15 Udruženje izdavača stripova (1975) Kodeks američkog Udruženja izdavača stripova, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 261–265.

где сваки текст може бити надахњујући изазов и модел за нове истраживаче шта би све могли да истраже у сфери своје суверености.

У темељу стрипске мисли стоје увиди доајена. У случају темата из 2019. из Сједињених Држава нам стиже проф. емеритус Џон Лент (John Lent), оснивач првог научног часописа за стрип у САД (*International Journal of Comic Art, IJOCA*), истраживач који је најзаслужнији за разумевање стрипске Азије у свету, али и деценијски сапутник српских визуелних уметности. Он нам овде ексклузивно за *Културу* даје рекапитулацију друштвено-културне улоге стрипа за човечанство.¹⁶ Други отац-оснивач долази нам са европске стране, из наше средине – Жика Богдановић из Београда нам кроз свој оглед показује да је и локални стрип од глобалног порекла и утицаја, као и да је овдашње промишљање од високог интереса и за много веће културе.¹⁷

Посебност овог темата је и прилог којим проф. емеритус Дитрих Гриневалд доноси Европи и свету одавно потребан глас немачке стрипологије, и у историографском и у теоријском смислу – разјашњавајући нам битне историјске стрипске карике, пореклом из Немачке, али од формативног утицаја на стрип Сједињених Држава, као и на многе словенске стрипске културе, укључујући и српску.

Француски професор Беноа Петерс (Benoît Peeters) – у југословенским културама изнимно поштован као сценариста, коаутор серије „Опскурни градови” (*Les Cités obscures*)¹⁸ – у напоредној биографији је био ученик Ролана Барта, први биограф Жака Дериде, и један од кључних теоретичара данашњице, који овде такође ревидира културу сећања, враћајући се на почетке модерног светског стрипа, тумачећи капиталну личност Родолфа Тепфера.¹⁹

Џенг Хуагаи, утицајни кинески уметник, професор, истраживач, али и високи државни (армијски) службеник, у ексклузивном чланку о кинеском традиционалном стрипу²⁰ даје

16 Lent, J. (2019) A brief rundown of the cultural usages and services of comics, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развика.

17 Богдановић, Ж. (2019) Комшије Жутог дерана или Она друга Америка, *Култура* бр. 165 Београд: Завод за проучавање културног развика.

18 Peeters B. et Schuiten, F. (1983-2008) „Les Cités obscures“, Tournai: Casterman.

19 Peeters, B. (2019) Rodolphe Töpffer, inventeur et théoricien de la bande dessinée, *Култура* бр. 165 Београд: Завод за проучавање културног развика, стр. #-#.

20 郑化改 (2019) 中国传统漫画/Хуангаи, Женг. (2019) Кинески традиционални стрип/, *Култура* бр. 165 Београд: Завод за проучавање културног

преглед од почетака кинеске цивилизације до данашњих дана. Упркос, за сада, малом броју говорника кинеског у нашој академској заједници, текст у штампаном издању дајемо на кинеском, као добродошлицу пријатељској култури, док ће преводи ове посебно значајне студије на српски и енглески бити објављени на интернет адреси часописа *Култура*.

Ник Сузенис (САД), и у Србији познат по докторату у форми стрипа²¹ којим проширује ментална и когнитивна поља, не само филозофије, него и научне методологије, поново долази међу нас – сада ексклузивно, са до сада нештампаним одељцима *Одравњивања*.²²

Познат је феномен белог руског стрипа у Београду, утицајан за српски и европски стрип између два рата, али сада кроз текст директора Центра цртаних прича Руске државне библиотеке Александра Куњина видимо постојање и претходних самониклих фаза руског и источнословенског стрипа, као интегралног дела традиционалне словенске културе.²³ Такође Московљани, истакнути стручњаци Михаил Заславски и Максим Назаренко истражили су јединствен модел како популарна култура даје тачнија предвиђања него истакнути геополитички и геоекономски стручњаци, у овом случају на примеру Билаловог и Кристеновог стрипа из Француске, који је пророковао судбину СССР.²⁴ Проф. Ирина Антанасијевић, особа од знатних заслуга за истраживање српске и руске улоге у европском стрипу, сада осветљава слабо познату нишу емигрантске културе Југославије 1930–их²⁵ и нијансе трагичне али племените руско–српске симбиозе, која је утицала на модерно српско друштво.

Словеначки контроверзни уметник и предани историчар стрипа Изток Ситар²⁶ је текстом о ангажованом стрипу у

развитка.

21 Сузенис, Н. (2017) *Одравњивање* Београд: Центар за промоцију науке.

22 Sousenis, N. (2019) *Unflattening: a visual-verbal inquiry into learning in many dimension*. Previously unprinted segments of a doctoral thesis, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

23 Кунин, А. (2019) *Издание комиксов в России. Часть 1: Появление и развитие (XVI–XX вв.)* *Култура* бр. 165 Београд: Завод за проучавање културног развитка.

24 Заславский, М. и Назаренко, М. (2019) *Перспективы развития СССР после 1983 г. в прогнозах зарубежной экономической советологии и в графическом романе Пьера Кристена и Энки Билала «Охота»*, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

25 Антанасијевић, А. (2019) *Серјожа и Ниночка у Краљевини Југославији*, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

26 Sitar, I. (2019) *Slovenski družbeno kritični in angažirani strip v Jugoslaviji*, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Словенији отворио занемаривану тему. Постоји још неравнотежна историја управо словеначко-српских веза у стрипу, али и чињеница да су политичке промене у касној СФРЈ добрим делом ишле преко ове врсте стрипа, нарочито у омладинској штампи (*Младина*, Љубљана), те је у питању прилог од високог интереса за српску и европску културу.

Ерудита и поуздани тумач културних реалија, Бранислав Милтојевић из Ниша показује нам временску усклађеност и (понекад) преимућство локалне културе у односу на много веће, дајући прилог тези да је визуелно приповедање у Срба увек повезано са матицом националне културе.²⁷

Анализом музеалне методологије за стрип, историчарка уметности Аница Туцаков из Београда даје оригинални и утемељен допринос музологији уопште,²⁸ што је тема која ће бити све актуелнија у културним политикама и где се нашој земљи пружа могућност да предводи трендове.

Трансмедијални уметник, истраживач и професор Горан Дујаковић из Бања Луке показује нам релевантност популарне културе за етнопсихолошке и регионалне студије, у овом случају кочићевске.²⁹

Историчарка уметности Марија Ристић из Београда проучава плод француско-српске (и шире: романско-словенске) симбиозе у стрипу која постоји већ скоро век и по, а овде је анализирана преко важних нијанси европске културе.³⁰

Још један представник стрипологије БиХ / РС Милан Милошевић из Приједора даје нам овдашњи, контроверзни увид у горућа питања глобално доминантног америчког стрипа и његове експлоатације идеја, не само у служби крупног капитала.³¹

Уметница и истраживач Драгана Радановић, са елитне уметничке школе у Бриселу, дала је теоријски, терапеутски,

27 Лазић, Л. (2019) Стрип — рефлексије и сећања на 80 година читања стрипова, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитака.

28 Туцаков, А. (2019) Места баштињења стрипа: Нова музеолошка парадигма, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитака.

29 Дујаковић, Г. (2019) Давид Штрбац – Кочићев микроуниверзум у стрипу, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитака.

30 Ристић, М. (2019) Визуелни елементи српског националног идентитета у стрипу „Хијеронимус Бош”, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитака.

31 Милошевић, М. (2019) Експлоатација идеје у америчком стрипу: The Punisher, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитака.

социјални али и креативни допринос осетљивој теми – уметничком и психолошком апсорбовању искуства деце која су доживела рат, у овом случају у Србији, током бомбардовања од стране НАТО пакта 1999. године.³²

Њена колегиница Драгана Купрешанин из Београда у раду о тактилном стрипу³³ проширује границе медијума стрипа и његових уметничких форми, спајајући светску истраживачку ексклузивност са личним уметничким експериментом, на начин унеколико близак историјској авангарди у Француској и Југославији.

У жељи да дамо примарне изворе за истраживања доносимо и две ауторефлексије из сржи не стрипа, већ других, виталних сегмената нашег друштва. Доајен српске културе Лаза Лазић, писац, уредник и филозоф, анализира значај стрипа за личну и друштвену културу, истичући архетипску снагу ове уметности и њен ослобађајући ефекат.³⁴ Сликар и културни радник Миле Пајић проматра стрип из оне *обрнуте* духовне и визуелне перспективе – сакралне слике источног обреда.³⁵

У овом прегледу морамо навести и оне који су били позвани, али су били спречени да се ексклузивним, посебно писаним чланком благовремено одазову за темат, почев од најугледнијег имена какво је уредник *The World Encyclopedia of Comics* Морис Хорн (Maurice Horn, Сједињене Америчке Државе). Уз њега су и Скот Меклауд (Scott McCloud, САД), Керол Л. Тили (Carol L. Tilley, САД), Нил Кон (Neil Cohn, САД), Тијери Гренстен (Thierry Groensteen, Белгија/Француска), Паскал Лефевр (Pascal Lefevre, Белгија), Бруно Лесињ (Bruno Lecigne, Француска), Тијери Смолдерен (Thierry Smolderen, Белгија), Николас Ферстапен (Nikolas Verstappen, Белгија), Пол Гравет (Paul Gravett, Велика Британија), Стефан Пакард (Stephan Paskard, Немачка), Ђани Боно

32 Radanović, D. (2019) Challenges of creating an authentic child's perspective in a documentary graphic novel, *Култура*, бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

33 Купрешанин, Д. (2019) Естетика невидљиво: Тактилност у функцији структуралног елемента стрипа, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

34 „Да сам заборавио све књиге, све свеске и све часописе мог живота, а да ми је у сећању остало само пет–шест огољених свезака, волео бих да једна од њих буде о ученим пустоловинама Корга Малтезеа.” – Лазић, Л. (2019) Стрип — рефлексije и сећања на 80 година читања стрипова (одломак), *Култура* бр. 165 Београд: Завод за проучавање културног развитка.

35 Пајић, М. В. (2019) Од фреске до стрипа: Сликарско–антрополошки увиди, *Култура*, бр. 165 Београд: Завод за проучавање културног развитка.

(Gianni Bono, Италија), Алфредо Кастели (Alfredo Castelli, Италија), Сју Јинг (Xu Ying, Кина) и Томислав Османли (Македонија).

Наводимо их читаоцима као изричиту библиографску упутницу, јер је њихов истраживачки допринос комплементаран опусима заступљеним у темату, и само с обе групе заједно можемо увидети вибрантност и интердисциплинарност данашње светске стрипологије.

Национална стратегија за стрип: Случај Србија

Данас је, као и свуда у свету, српска (и цела југословенска) стрипологија цветајуће поље. Њена средишња личност, Жика Богдановић, обновила је у наше време *Пегаз*, док часопис *Култура* овим бројем опет даје капитални допринос светској стрипологији, а најављују се и нови, специјализовани научни часописи за стрип у Србији.

Ово је знак једне веће, средишње улоге коју стрип има у обнови српског и других друштава. Наша земља у овоме има одређену компаративну предност. Подсетимо, и то не само лаике, да је Београд крајем 1930–их био један од главних извора који су утицали на обликовање данашњег европског стрипа (укључујући и западноевропски) током тзв. Златног доба српског стрипа 1935–1941. Затим је у неким епохама Србија имала највећу аутохтону издавачку продукцију у Источној и Средњој Европи (1960–1980–их), пре свега захваљујући предузећу „Дечје новине” из Горњег Милановца, да би у 21. веку била и земља великих стрипара, са десетинама уметника који стварају за највеће светске стрипске индустрије, пре свега у Француској и у Сједињеним Америчким Државама. Србија има и другу највећу професионалну организацију овог типа у Европи – Удружење стрипских уметника Србије, са преко 300 чланова, као и један од најуспешнијих курсева у историји европског стрипа: Школу и радионицу стрипа, илустрације и концепт арта „Ђорђе Лобачев“ под вођством проф. Владимира Весовића (од 1992). Компаративно гледано, стрип је најуспешнија српска уметност у свету.

Одскора је ово и земља са сопственом *Националном стратегијом за стрип*. Наиме, Удружење стрипских уметника Србије и његова програмска јединица Центар за уметност стрипа организовали су 2017. серију јавних расправа о *Нацирту Националне стратегије за стрип Србије*, чији је аутор

потписник овог текста,³⁶ у неколико градова, као допринос *Нацрту националне стратегије за културу Републике Србије* који је исте 2017. обзнањен.

Главни елементи Националне стратегије за стрип у Србији јесу:

- преиспитивање и реактуелизација националних и цивилизацијских вредности кроз стрип (културног идентитета, културног сећања);
- истраживање важности ликовног приповедања у локалној и светским културама;
- нова уметничка продукција, по продукционом моделу филмске;
- правци модерног естетског истраживања (експеримент, алтернатива, нова технолошка парадигма...);
- приоритизација жанрова и тема;
- увођење стандарда језика и писама;
- лексикографија и библиографија;
- правци научног истраживања;
- дигитализација баштине;
- обнова библиотечких фондова;
- привредно-економски аспекти стрипа;
- издаваштво и дистрибуција (нарочито проблеми самоодрживости, али и сагласја са јавним интересом);
- узајамна интегрисаност индустрије забаве (стрип – филм – видео игре);
- међународна рецепција и позиција наше уметности;
- стимулисање превођења локалних дела на стране језике;
- уметничко образовање свих нивоа;
- опште образовање кроз забаву;
- антропологија и социологија наше поп-културе;
- приступ особених група овој уметности (слабовиди и други са посебним потребама; људи пауперизовани транзицијом; расељени; инојезични...);

³⁶ Стефановић, З. (2017) *Нацрт Националне стратегије за стрип Србије*, Београд: Удружење стрипских уметника Србије/ Центар за уметност стрипа.

- однос стрипа и других области културе и друштва.

Захваљујући формализовању деценијама постојећих традиционалних елемената у сада јединственој националној стратегији за стрип, Удружење стрипских уметника Србије је последње три године – у партнерству са издавачима, државним установама Србије, БиХ, али и Русије и Француске – успешно подстакло број капиталних издања, изложби, манифестација, у неким случајевима и тиража, броја учесника курсева, ангажмана својих уметника у међународној подели рада итд. У току је и велики рад на очувању најзначајније збирке-архиве српског, руског и југословенског стрипа на свету – уметника и историчара Здравка Зупана (1950-2015) у сарадњи УСУС, породице Зупан и Народне библиотеке Србије, уз подршку Министарства културе и информисања РС.³⁷

Прокламовани циљ УСУС-а јесте да национална стрипска стратегија буде у следећим годинама укључена у општу стратегију културе Србије. Тиме би се добио благотворни, за светски стрип историјски преседан, и направио модел употребљив како у земљама у развоју, тако и оним развијеним.

На ове догађаје се срећно надовезују и став који владе више држава сада показују према српском стрипу. Влада Србије потпомаже репринте Златног доба српског стрипа, почев од Сабраних дела Ђорђа Лобачева.³⁸ Руска је држава преко својих најелитнијих установа (Дом руског Заграничја Александра Солжењичина или највеће библиотеке и универзитети) напоскон почела да Евроазији приближава ремек дела која су у међуратном периоду створили руски уметници Србије и Краљевине Југославије.³⁹ А поуздани партнер српског стрипа, средишња стрипска култура у Европи, Француска, на инсистирање председника Макрона и уз благослов београдског Парижанина Енкија Билала, потписала је међудржавни споразум са Србијом, који даље учвршћује већ најмање пуно столеће француско-српске симбиозе у стрипу.

37 Стефановић, З. (2016–2019) *Заштита и значај стрипских архива на примеру заоставштине Здравка Зупана*, Београд: УСУС.

38 Лобачев, Ђ. (2018) *Сабрана дела Ђорђа Лобачева*, Београд: Макондо у сарадњи са УСУС. За сада изашла два тома.

39 Антанасијевић, И., Рађеновић, Р., Зупан, З. и Стефановић, З. (2018) *Руски стрип Краљевине Југославије*, каталог изложбе, Београд-Москва: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив „Алтера”. (И на руском) Антанасијевић, И., Стефановић, З., Зупан, З. и Богдановић, Ж. (2019) *Руски уметници Србије: Сергеј Соловјев (1901–1975) – коњаник и стрипар*, каталог изложбе, Москва: Дом руске дијаспоре „Александар Солжењичин”, Москва, и Удружење стрипских уметника Србије (УСУС), Београд. (И на руском)

Закључак: стрип и идентитет

Остаје да разјаснимо мотивацију зашто је у овој фази стрипологије питање „стрип и идентитет” приоритетно за разматрање и човека и приповедања у сликама.

„Идентитет” као појам је у сукобљеним силама данашњице добио статус стуба и тврђаве истине, али је реалност да је — променом научно–технолошке и цивилизацијске парадигме последње три године – *идентитет* делузивна категорија. Он најчешће више не постоји као стабилан, него се, у светлу промена, мора наново (из)мислити, и то не само лични, у случају појединаца збуњених сваковрсном акцелерацијом историје, технологије или климе, већ и као културни идентитет, етнички, друштвени, религијски, цивилизацијски, човечански. Мора се поново пронаћи стајна тачка, сам корен, а он лежи у архајским, прималним облицима.

Позабавимо се овлаш односом стрипа и идентитета у традиционалној српској култури. Две уметничке форме и њихови специфични медији омогућиле су Србима током три и по века османске окупације културу сећања на Златно доба царства. Једно су биле српске јуначке песме као директан локални изданак протоиндоевропске епике и метафизичких вредности, укључујући и оно пословично опредељење за царство небеско, како нам је то показао академик Александар Лома.⁴⁰ Песме су растумачене кроз специфично пријемчиве фреквенције брујања гусала, али и пратеће *екране*: тајанственост ватре огњишта или просто природе. Други подстицај менталној виталности српске културе, а касније и српске ослободилачке револуције почетком 19. века, био је „стрип” – циклуси прича на фрескама средњовековних српских цркава или на житијним иконама. Њих су својом особеном естетиком (од значаја и за модерни стрип),⁴¹ радили неки од најнадахнутијих уметника средњег века Европе. Те слике су и неписменом сељаку, у својој величанствености, али и самој метафизичности идеје обрнуте перспективе, павићевског „телевизора у други свет”, биле материјални доказ да је златно доба српске, словенске и византијске цивилизације постојало. И да се може вратити.

40 Лома, А. (2002) *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности; Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу.

41 Стефановић, З. (2013) Земља створена из продора светлости у мрак: Увод у читање „Малог Нема” (и почаст очевима модерног стрипа и културе), у: Мекеј, В. (2013) *Мали Немо у земљи снова. Књига 1 (15. октобар 1905. — 22. септембар 1907)*, Београд: Макондо, стр. 3–7.

И мономитска епика и фреске својим естетским и поетичким облицима испуњавају базичну потребу људског бића и заједнице да се остваре, индивидуирају кроз Јунгов „комплекс” – имаго – архетип, који је у својој сржи подразумевао *покретну, приповедајућу слику*.

Ово је уједно могућност да поентирамо из лингвистичких дубина, подсећањем да српска верзија термина – *стрип* – крије протоиндоевропска значења „истризати”, „исећи” – дакле, наглашавање да је ова уметност особена јер даје *исечке веће Стварности*, управо каква та стварност за нас у сржи и јесте.

ЛИТЕРАТУРА:

Антанасијевић, И., Рађеновић, Р., Зупан, З. и Стефановић, З. (2018) *Руски стрип Краљевине Југославије*, каталог изложбе, Београд-Москва: Друштво за очување наслеђа руске емиграције Архив „Алтера”. (и на руском)

Антанасијевић, И., Стефановић, З., Зупан, З. и Богдановић, Ж. (2019) *Руски уметници Србије: Сергеј Соловјев (1901–1975) – коњаник и стрипар*, каталог изложбе, Москва: Дом руске дијаспоре „Александар Солжењин”, Москва, и Удружење стрипских уметника Србије (УСУС), Београд. (и на руском)

Антанасијевић, И. (2019) Серјожа и Ниночка у Краљевини Југославији, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Богдановић, Ж. (2019) Комшије Жутог дерана или Она друга Америка, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Богдановић, Ж., приређивач. (1994) *Уметност и језик стрипа*, Београд: Орбис.

Дујаковић, Г. (2019) Давид Штрабац — Кочићев микроуниверзум у стрипу, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Заславский, М. и Назаренко, М. (2019) Перспективы развития СССР после 1983 г. в прогнозах зарубежной экономической советологии и в графическом романе Пьера Кристена и Энки Билала «Охота», *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Култура, часопис за теорију и социологију културе и културну политику (1969–2019), Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Кунин, А. (2019) Издание комиксов в России. Часть 1: Появление и развитие (XVI–XX вв.), *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Купрешанин, Д. (2019) Естетика невидљивог: Тактилност у функцији структуралног елемента стрипа, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Лазић, Ј. (2019) Стрип — рефлексије и сећања на 80 година читања стрипова (одломак), *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Лома, А. (2002) *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности; Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу.

Милошевић, М. (2019) Експлоатација идеје у америчком стрипу: *The Punisher*, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Мунитић, Р. (2006) *Девета уметност, стрип*, Београд: ТК Mont Image и Факултет примењених уметности.

Пајић, М. В. (2019) Од фреске до стрипа: Сликарско–антрополошки увиди, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Пегаз, ревија за историју и теорију стрипа и визуелних медија који се изражавају графичким путем (1974–2019), Београд: Културни центар Београда, Жика Богдановић и други.

Ристић, М. (2019) Визуелни елементи српског националног идентитета у стрипу „Хијеронимус Бош”, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Стефановић, З. (2013) Земља створена из продора светлости у мрак: Увод у читање „Малог Нема” (и почаст очевима модерног стрипа и културе), у: Мекеј, В. (2013) *Мали Немо у земљи снова. Књига 1 (15. октобар 1905 – 22. септембар 1907)*, Београд: Макондо, стр. 3–7. (Укупно пет томова едиције)

Стефановић, З. (2017) *Нацрт Националне стратегије за стрип Србије*, Београд: Удружење стрипских уметника Србије / Центар за уметност стрипа.

Стефановић, З. (2016–2019) *Заштита и значај стрипских архива на примеру заоставштине Здравка Зупана*, Београд: УСУС / ЦЗУС.

Сузенис, Н. (2017) *Одравњивање*, Београд: Центар за промоцију науке.

Туцаков, А. (2019) Места баштињења стрипа: Нова музеолошка парадигма, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Belan, B. (1975) Što, kako i kome govori strip, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 201–224.

Cohn, N. (2014) *The Visual Language of Comics: Introduction to the Structure and Cognition of Sequential Images*, London: Bloomsbury Academic.

- Frenk–Derijel, P. (1975) Strip i politika, *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 194–197.
- Horvat–Pintarić, V. (1975) Autorski strip Zagrebačke škole, *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 129–171.
- Jeknić, O. (2014) *Teorija interfejsa*, Beograd: Факултет за медије и комуникацију.
- Jevremović–Munitić, Z. (1975) Totalni strip, *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 173–193.
- Kuperi, P. (1975) Publika, estetika, značenje, *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 100–127.
- Lent, J. (2019) A brief rundown of the cultural usages and services of comics, *Култура*, бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.
- Lewis–Williams, D. (2002) *The Mind in the Cave: Consciousness and the origins of art*, London: Thames & Hudson Ltd.
- Lewis–Williams, D., T. A. Dowson, Paul G. Bahn, H.–G. Bandi, R. (1988) The Signs of All Times – Entoptic Phenomena in Upper Palaeolithic, *Current Anthropology*, Volume 29, issue 2, Chicago: University of Chicago Press, pp. 201–245.
- McCloud, S. (1993) *Understanding Comics: The Invisible Art*, Northampton (MA): Tundra Publishing. Хрваћанско издање: McCloud, S. (2005) *Kako čitati strip – nevidljivu umjetnost*, Zagreb: Mentor.
- Merlini, M. (2009) *Neo-Eneolithic Literacy in Southeastern Europe: an Inquiry into the Danube*, Biblioteca Brukenthal XXXIII, Alba Iulia: Ministry of Culture of Romania; Brukenthal National Museum; Editura Altip.
- Munitić, R. (1975) Strip – deveta umjetnost?, *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 13–98.
- Munitić, R. (2010) *Strip, deveta umjetnost*, Zagreb: Udruga za popularizaciju hrvatskog stripa Art 9.
- Peeters, B. (2019) Rodolphe Töpffer, inventeur et théoricien de la bande dessinée, *Култура*, бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.
- Radanović, D. (2019) Challenges of creating an authentic child’s perspective in a documentary graphic novel, *Култура* бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.
- Rajtberger, R. i Fuks, V. (1975) Društvo — onakvo kakvo je ocrtno u stripu, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 244–260.
- Sitar, I. (2019) Slovenski družbeno kritični in angažirani strip v Jugoslaviji, *Култура*, бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Sousenis, N. (2019) Unflattening: a visual-verbal inquiry into learning in many dimension. Previously unprinted segments of a doctoral thesis, *Култура*, бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развика.

Tamburić, Ž., Zupan, Z. i Stefanović, Z. (2011) *Stripovi koje smo voleli: Izbor stripova i stvaralaca sa prostora bivše Jugoslavije u XX veku /The Comics We Loved: Selection of 20th Century Comics and Creators from the Region of Former Yugoslavia /kritički leksikon/*, Beograd: Omnibus.

Tirnanić, B. (1975) Kolebljivo srce Julije Džons, *Kultura* br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 225–243.

Udruženje izdavača stripova (1975) Kodeks američkog Udruženja izdavača stripova, *Kultura*, br. 28, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 261–265.

Winn, S. (1981) *Pre-Writing in Southeastern Europe: The Sign System of the Vinča Culture ca. 4000 B.C.*, Calgary: Western Publishers.

Zupan, F. (1970) Masovna kultura – Strip (I), *Kultura* br. 9, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 8–45. Превод са словеначког из: Zupan, F (1968) Masovna kultura – strip, *Problemi*, vol. 7, br. 73–74, Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, str. 63–92.

Zupan, F. (1970) Masovna kultura – Strip (II), *Kultura* br. 10, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 23–56. Превод са словеначког из: Zupan, F (1968) Masovna kultura – strip, *Problemi*, vol. 7, br. 73–74, Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, str. 63–92.

Zupan, Z. (2007) *Vek stripa u Srbiji*, Pančevo: Kulturni centar Pančeva i Festival Grrr.

郑化改 (2019) 中国传统漫画/Хуангаи, Ж. (2019) Кинески традиционални стрип/, *Култура*, бр. 165, Београд: Завод за проучавање културног развика.

Захвалнице уз темат „Стрип и идентитет“

Темат „Стрип и идентитет“ у 165. броју београдског часописа *Култура*, логистички особито захтеван, не би био овако јасан допринос светској стрипологији да аутори, издавач и учесници нису дали свој максимум, понекад у осетљивим околностима.

Нашу захвалност заслужује Миле Пајић (Ризница српске духовности, Београд) као културни радник који је надахнуо много подухвата, па и овај. Захвалност изразимо и млађим колегама из уредничког тима темата, генерацији већ сада од културне и стваралачке поузданости – Драгани Радановић (*Luca School of Arts*, Брисел) и Филипу Станковићу (Центар за уметност стрипа при УСУС, Ваљево – Београд).

Дубоку захвалност исказујемо Заводу за проучавање културног развитка, редакцији часописа *Култура* на челу са проф. др Владиславом Гордић Петковић, а особито извршном уреднику *Културе* Пеђи Пивљанину, који се жртвовао, уз стрпљење за нашу амбицију и логистичку авантуру, да се направи светски битан али технички захтеван темат, величине већих зборника, са двадесетак текстова од исто толико аутора, на седам језика, из осам земаља, са три континента.

Мудри носилац жезла у царству визуелне нарације и даље остаје проф. Џон Лент. Он и сада, на почетку треће деценије наше сарадње, показује све особине суперјунака који лако прелеће глобус штитећи стрипске интересе човечанства, пружајући несебично све што има.

Захваљујемо се професорима Катедре за теорију и историју Факултета драмских уметности у Београду и студентима докторских студија теорије драмских уметности културе и медија, који су нам указали на нове теоријске импулсе, што смо пажљиво урачунали у грађи овог темата.

Хвала и стручним партнерима који су нам пружили своју инфраструктуру, у чему су особито важни били Центар за уметност стрипа при Удружењу стрипских уметника Србије, Дејан Ајдацић и Међународна културна мрежа Пројекат Растко, Ирина Антанасијевић и Архив за проучавање наслеђа руске емиграције „Алтера”, Стефан Пакард (Stefan Packard) и *Gesellschaft für Comicforschung* из Немачке, Предраг Иконић, Горан Дујаковић и Удружење „Девета димензија” из РС / БиХ.

Синиша Радовић, *Adam Wild*, перо и туш, 2016.